

34. Там само. – 11 квітня.
35. Там само. – 20 квітня.
36. Полтавский день. – 1917. – 14 марта.
37. Южное хозяйство (Катеринослав). – 1917. – № 7-8.
38. Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління України – Ф.811. – Оп.1. – Спр.1.
39. Там само. – Спр.2.
40. Там само. – Ф.1115. – Оп.1. – Спр.2.
41. Там само. – Спр.4.
42. Там само. – Спр.12.
43. Там само. – Спр.44.
44. Там само. – Ф.1412. – Оп.1. – Спр.117.
45. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського Національної Академії наук України. – Ф.227. – № 15.
46. Державний архів Запорізької області. – Ф.Р – 2122. – Оп.2. – Спр.1.
47. Там само. – Ф.Р. – 2142. – Оп.1. – Спр.1.
48. Державний архів Київської області. – Ф. 1716. – Оп.1. – Спр. – 12.
49. Державний архів Полтавської області. – Ф.1057. – Оп.1. – Спр.37.

*Л.В.Турчина*

### **М.ХВИЛЬОВИЙ В УМОВАХ УТВЕРДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРНОГО ЛАДУ**

Більшість сучасних істориків, згадуючи в своїх дослідженнях постать М.Хвильового, як правило, приділяють увагу аналізу його діяльності під час літературної дискусії 1925-1928 рр. Останні роки життя письменника в умовах утвердження тоталітарної суспільної системи, за винятком згадки про його самогубство, залишаються слабо висвітленими. Очевидним є факт, що найбільшої гостроти виступи письменника досягли саме в період літературної дискусії, однак не менший інтерес становлять спроби письменника пристосуватися до нових політичних умов і продовжувати намагатися втілювати в життя свої ідеали протягом 1928-1933 рр.

Кардинальні зміни, що відбулися у 1927-1928 рр. в загальносоюзному масштабі, а саме згортання нової економічної політики, початок колективізації, прийняття I п'ятирічного плану тощо, не могли не позначитися і на Україні. Тоталітарна система почала своє утвердження. Однак більшість населення, не усвідомивши розмаху політичного повороту, ще продовжувалася рухатися у звичному напрямку. Очевидно, що М.Хвильовий був одним з небагатьох, хто раніше від інших усвідомив всі небезпеки нового політичного курсу. Більшість його негативних наслідків, як-то

терор, насадження страху, стандартизація суспільства, бюрократизм тощо, були передбачені письменником в художніх творах 1925-1927 рр. (Див.: "Санаторійна зона", "Вальдшнепи" та ін.). Однак, з іншого боку, саме в цей період українська культура отримала державну підтримку в формі політики українізації. До того часу, поки вона не була придушена, письменник, як і багато інших свідомих українців, намагався використати всі можливості, що були створені даною політикою. В останні роки свого життя М.Хвильовий зосереджується на літературно-організаційній і журналістській діяльності, дбає про розвиток української культури, паралельно відбиваючись від постійних звинувачень у "хвильовізмі".

На початку березня 1928 р. М.Хвильовий повернувся з-за кордону, невдовзі його запросили на розмову до ЦК КП(б)У, внаслідок якої з'явилася стаття письменника "В якому відношенні до "хвильовізму" "всі ті". Стаття становить собою спробу М.Хвильового довести свою лояльність щодо національної політики комуністичної партії. Однак форма, яку обрав М.Хвильовий для визначення своєї провини, очевидно її заперечувала. Поза офіційно-лайливим тоном статті в завуальованому вигляді постає висновок про те, що ідеологія "хвильовізму", розламівців КПЗУ і навіть УНДО багато в чому тотожні. Всі закликають до "українського національного відродження", "спрямування його в річище класової боротьби", "скріплення консолідації Української держави", "боротьби з великодержавним шовінізмом" [2, с.810]. Тобто "помилки" М.Хвильового є не що інше, як варіація складових частин загальноукраїнської національної ідеї, вони притаманні всьому українському політичному спектрові [2, с.813]. Таким способом письменник не нищив "хвильовізм", а пропагував його, виявляв, що "хвильовізм" не тільки його помилка, а спосіб мислення всієї української інтелігенції сучасної йому доби.

Письменник залишається одним з найпопулярніших літераторів свого часу. Про це об'єктивно свідчить опитування всіх бібліотек, читалень, робітничих клубів, культурних центрів УРСР, що було проведене у 1928 р. М.Хвильовий був названий серед українських письменників, що найбільше читаються, його ім'я стояло в списку після Т.Шевченка, І.Франка, М.Коцюбинського, В.Винниченка. Щодо літературного середовища, то найяскравіше про авторитет М.Хвильового висловився І.Дніпровський, який зазначав, що "всі любили його більше за всіх, і любові цієї не ховали. Любов до Хвильового була загальним літературним пороком, якого ніхто не соромився" [6]. Така позиція М.Хвильового в суспільстві як провідного літератора зумовила до нього особливе ставлення з боку керівної ланки партії. Політбюро ЦК КП(б)У протягом 1928 року двічі розглядало "справу т. Хвильового".

Злам 20-х – 30-х рр. можна характеризувати як нову віху наступу на самостійність письменницької думки, автономію літературних об'єднань. У цей час починається постійно вживатися новий термін, який характеризує літературне життя, – "літературний фронт". Вказаний вираз у застосуванні до умов радянської дійсності в Україні не є гіперболічним висловом чи образом, що вживається в переносному значенні. Якщо для нормальних умов, у вільних країнах навіть слово "боротьба" для визначення певних явищ літературного процесу звучить вульгарною гіперболою, то в умовах радянського ладу такий військовий вираз, як "літературний фронт", є цілком виправданим і знаходиться на своєму місці, характеризує умови і суть літературного життя в Україні.

Літературна дійсність тієї доби не давала можливості залишатися поза межами організаційних письменницьких структур протягом тривалого часу; можна було внаслідок цього взагалі позбавитися статусу письменника. Крім того, після самоліквідації "Вапліте" – найціннішого письменницького об'єднання середини 20-х р., утвореного М.Хвильовим, більшість його членів, які покинули задля нього "Гарт", "Плуг" та інші об'єднання, залишилися неорганізованими. М.Хвильовий відчував відповідальність за своїх однодумців і через це продовжував наполегливо обмірковувати нову форму літературного об'єднання. Тим більше, що розпуск "Вапліте" на початку 1928 р. не означав ще кінця українського відродження, про яке так мріяв письменник. Було тільки виставлено межі дозволеного, і треба було шукати своє місце в цих межах. Ситуація ускладнювалася тим, що необхідно було винайти таку форму організації, яка б не нагадувала всім, що її попередницею була "Вапліте", бо це відразу спричинило б хвилю критичних зауважень і не сприяло б творчій роботі.

Необхідна форма організації була винайдена протягом кількох місяців. Нею став позагруповий альманах "Літературний ярмарок", дозвіл на вихід якого письменник отримав від тогочасного наркома освіти М.Скрипника. Після того як пряма полеміка періоду літературної дискусії не досягла успіху, в "Літературному ярмарку" її замінили жартом, езоповими натяками. Разом з тим засновники журналу не зреклися свого головного принципу, вони зазначали: "Наш ярмарок - трибуна хоч і для всіх, але не для всього, халтури, наприклад, ми б не хотіли друкувати" [5, с.245]. Факт виходу "Літературного ярмарку" спеціалісти називають одним з найбільших здобутків редакційного мистецтва в історії української журналістики.

Нова тактика М.Хвильового та колишніх "ваплітян" вивела їх в коло майже офіційних письменників. Їх було запрошено на святкування тижня української літератури в Москві, під час якого М.Хвильовий взяв участь

у зустрічі українських письменників з Й.Сталіним, а також познайомився з В.Маяковським.

Протягом 1929 р. контроль за періодичною пресою посилюється, тепер вже влада вимагала від газет та журналів цілковитої підтримки обраного політичного курсу. Саме таким чином, здається, можна пояснити появу у другій половині 1929 р. непритаманних "Літературному ярмаркові" статей яскраво політичного характеру, які йшли у руслі передових статей офіційних періодичних видань.

В умовах, що склалися навколо журналу, його редакційна колегія вирішила припинити видавати "Літературний ярмарок". Очевидно, що "літературний цинізм", "прекрасна мішаниця" й "артистична іронія", так властиві М.Хвильовому і з надзвичайною виразністю виявлені в інтермедіях "Літературного ярмарку", перестали відповідати сучасним потребам.

Наприкінці 1929 р. М.Хвильовий з колом однодумців здійснив останню спробу налагодити літературне життя для себе і своїх друзів – було створено нову організацію, яка отримала відповідну до умов часу назву – "Пролітфронт": об'єднання студій пролетарського літературного фронту. Назва об'єднання була запропонована М.Хвильовим. Організація видавала щомісячний однойменний журнал, до редколегії якого крім М.Хвильового входили І.Момот та А.Любченко. "Пролітфронт" був останнім журналом, в якому М.Хвильовий мав можливість друкувати власні художні та публіцистичні твори.

Памфлети М.Хвильового, що відносяться до останнього "пролітфронтівського" періоду, такі як "Кричущє божество" та інші, не носять глобального характеру, вони продовжують виявляти "помилки" "хвильовізму" серед рішучих противників ідеології М.Хвильового, наприклад, в літературному об'єднанні "Нова генерація". Тим самим письменник езоповою мовою пропагує свої попередні думки, висловлені ним в ході літературної дискусії, ознайомлює з ними "провінційних хвильовістів, до яких хвильовізм не дійшов в оригіналі" [3, с.717].

Разом з тим, об'єднання намагалося створити реальну противагу Всеукраїнській спілці пролетарських письменників (ВУСПП), яка дедалі більше монополізувала право представляти українську літературу. Цим пояснюється політизація журналу, його офіційна спрямованість. Письменники на чолі з М.Хвильовим вимушено, відповідно до нагальних потреб часу, зрікаються своєї головної відмінної риси – орієнтації на вдумливого читача, визнають принцип "масовізму" в літературі. Незважаючи на цілковиту підтримку партійного курсу, "Пролітфронт" на початку 1931 р. змушений був самоліквідуватися. Однак причини ліквідації цього разу були дещо іншими – набирає розмаху курс на повне контролювання письменницьких спілок, визнано за необхідне пролетарським письменни-

кам об'єднатися в одну спілку – ВУСПП, цей курс визначається як консолідація української пролетарської літератури. М.Хвильовий разом з більшістю колишніх "пролітфронтівців" потрапляє до лав ВУСППу. Наступ на свободу творчості, вільної письменницької думки знесилює письменника. В лютому 1932 р., виступаючи на загальних зборах ВУСПП у Харкові, він у своїй промові засуджує все, що "так чи інакше проривалося в роботі", стверджуючи, що "лише вуспівська лінія була і єсть справжньою генеральною лінією пролетарської літератури" [4, с. 829].

М.Хвильовий поволі втрачає сенс життя, розуміючи, що він вже нічого не зможе зробити: письменник починає пиячити. Він, М.Куліш, І.Дніпровський та інші довгими зимовими вечорами 1931-1932 рр. обходять "пивнушки" Харкова, називаючи це "Гофмановими ночами" [6].

Процес "консолідації" досягає кульмінаційного завершення в квітні 1932 р., коли виходить постанова ЦК ВКП(б) "Про перебудову літературно-художніх організацій". В ній зазначалося, що віднині потрібно з'єднати усіх письменників, які підтримують платформу радянської влади в єдину спілку радянських письменників з комуністичною фракцією в середині неї [1, с.407-408]. Авторитет, яким користувався письменник в літературному середовищі, дозволив йому потрапити до складу Організаційного бюро по скликанню з'їзду. Однак, очевидно, що справи Оргбюро в цей час його мало турбують. Сучасники згадували, що єдине питання, яким жваво цікавився М.Хвильовий під час засідань Оргбюро, було з'ясування, чи отримали його однодумці по "Вапліте", "Літературному ярмаркові" та "Пролітфронту" продуктивні пайки, які розподілялися представниками Оргбюро.

Події голодомору 1932-1933 рр., які письменник бачив на власні очі, перебуваючи у відрядженнях по селах, а також арешти та утиски українських діячів, в тому числі О.Шумського, М.Ялового, Ф.Конара, стали останніми краплями, що переповнили чашу життя М.Хвильового. 13 травня 1933 р. він закінчив життя самогубством.

Таким чином, останній період життя письменника був сповнений намагань пристосуватися до існуючої політики, наскільки це було для нього можливим, однак тотальний контроль над письменницькою творчістю, неможливість відверто висловлювати свої думки, катастрофа українського села, придушення політики українізації показали неможливість надалі миритися з політикою, що проводила комуністична партія.

1. Про перебудову літературно-художніх організацій // КІРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій, пленумів ЦК, 9-те вид. – Т.5. – М., 1984. – С.407-408.
2. Хвильовий М. В якому відношенні до "хвильовізму" "всі ті" // Хвильовий М. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2. – С.801-814.
3. Хвильовий М. "Кричущє божество" // Хвильовий М. Твори: У 2 т. – Т.2. – С.713-718.
4. Хвильовий М. Промова на загальних зборах Харківської організації ВУСПП // Хвильовий М. Твори: У 2 т. – Т.2. – С.823-829.
5. Поштова скринька // Літературний ярмарок. – 1928. – № 1. – С.245.
6. Херсонський обласний краєзнавчий музей. – Ф.Д-1278.

*І.М.Кривко*

### **ОБЩИННЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ОЧИМА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ: КРИТИКА МЕТОДИКИ ОБСТЕЖЕННЯ ЗЕМГРОМАД 1927 РОКУ**

Однією з традиційних селянських поземельних організацій були земельні громади. Вони являли собою невід'ємну частину щоденного життя кожного українського села. На Півдні України громада у формі волості виникла ще в ході козацької колонізації краю. Після встановлення радянської влади вони не припинили свого існування, хоча їх діяльність ускладнювалася воєнними діями 1918-1920 рр. і упередженням ставленням більшовицького керівництва до станових селянських організацій.

Вперше термін "громада" з'явився в "Положенні про соціалістичний землеустрій і перехідні заходи до соціалістичного землеробства" (1919 р.) та в Інструкції по застосуванню цього Положення [2, *арк.36-47; 5, арк.25-41*]. Під земельною громадою розумілося об'єднання землекористувачів з метою спільного користування землею.

Права та обов'язки земельної громади були викладені у Земельному кодексі УСРР 1922 р. Кодекс закріплював за громадою функції земельно-господарської організації. Вона відповідала перед державою за використання наданої їм землі (ст. 58 Земельного кодексу). Приймаючи статут, громада встановлювала порядок землекористування. В залежності від його форми змінювався й сам статут. Громада змінювала порядок користування землею.

Більшовицька влада в Росії і в Україні ототожнювала громаду, назвавши її земельною громадою, з общиною. Стосовно власне Росії таке ототожнення було правомірним, бо під час столипінської реформи там об-